

FENOMENUL EXPOZIȚIONAL CENTRAL-EUROPEAN ȘI LUMEA BLĂJEANĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Muzeul, prin însăși natura lui, presupune exercițiul expozițional. Apropierea între instituția muzeală și expoziție, sub orice formă de concretizare, este scoasă din sfera discutabilului și chiar argumentată ca necesară, în literatura de specialitate. Nu este de mirare că, de pildă, istoricul Ioan Opriș consideră marile expoziții internaționale și universale drept exerciții protomuzeale, care au influențat structura și istoricul conceptului de muzeu, au generat noi abordări și instituții muzeale. Astfel, o parte din colecțiile de la *Victoria and Albert Museum* provin de la Expoziția internațională din Londra (1851). Aceași expoziție a dus la constituirea *South Kensington Museum*, devenit *Muzeul de Științe*. Din Expoziția internațională de la Viena (1873) s-a născut ideea pentru *Technisches Museum für Industrie und Gewerbe*. Dezvoltarea patrimoniului *Muzeului Etnografic* din Budapesta s-a datorat și Expoziției internaționale de la Viena sau Expoziției naționale din Budapesta (1885), unde au fost prezentate 15 interioare de case țărănești, ori Expoziției milenare (1896), în care s-au reconstituit 25 de case tradiționale, cu mobilierul lor, inclusiv o biserică¹. Chiar și proiectul muzeului etnografic românesc datorează foarte mult participării României la expozițiile internaționale sau universale și celor organizate în plan intern, întrucât exponatele prezentate în sectorul etnografic, l-a închidere, au fost donate sau achiziționate în favoarea lui, determinând constituirea și dezvoltarea unui muzeu de profil².

Pe de altă parte, putem spune că, în esență, ideea de bază a unor astfel de expoziții a rămas prezentarea produselor (industriale, agricole etc.), pentru a fi cunoscute, a li se face publicitate, care este, în mod firesc, alăturată celei de competiție, specifică secolului al XIX-lea dominat de spiritul burghez, de capitalismul liberal și liberul schimb. De altminteri, odată cu începutul acestui secol, expozițiile au căpătat trăsături sistematice și organizate, atât la nivel internațional cât și național. De acum, au loc schimbări și în obiectivele terminale țintite de organizatori, dar și de expozanți. Încetul cu încetul, devine evidentă tendința de a îmbrăca astfel de exprimări într-o croială ideologică națională. Fiecare participant, dorind să radieze putere și prestigiu, lansează diferite strategii specifice, esențiale în recunoașterea lui. Organizarea de expoziții universale, internaționale sau naționale, presupune o anumită dezvoltare și putere economică, pe care organizatorul intenționează să le prezinte lumii, ca o

---

¹ Opriș 2000, p. 66-88.

² Păduraru, Dumitrescu 1984, p. 74-80; Păduraru, Dumitrescu 1985a, p. 58-65; Păduraru, Dumitrescu 1985b, p. 74-82; Păduraru, Dumitrescu 1985c, p. 58-66; Păduraru, Dumitrescu 1985d, p. 31-36.

confirmare a forței sale sau a progresului înregistrat ori poate a hotărârii de a aduce un suflu nou, care să determine accelerarea progresului pe direcția dorită. Evident că, în afara părții, să-i spunem productive, expozițiile de acest gen au încorporat și conotații culturale, prin includerea de exponate din domeniul artelor, istoriei, etnografiei, toate cu rol identitar și reprezentativ, furnizoare a unui mod de viață, a unei proiecții privind locul ocupat sau cel dorit de expozant în mediul în care acționează.

În România, expozițiile industriale organizate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea³ au avut ca prim scop încurajarea agriculturii, industriei, mai ales celei casnice, care ocupau o pondere însemnată în economia țării, dar și consacrarea noului statut intern și internațional obținut gradual de tânărul stat. În mod cert ultimul obiectiv a fost principala motivație a participării statului român la expozițiile universale și internaționale⁴.

Considerăm că, pentru buna plasare în contextul epocii a subiectului pe care îl abordăm, este necesară o succintă, nicidecum exhaustivă, prezentare a participării României și românilor din afara granițelor ei la astfel de manifestări. Așadar, până la 1918 România a fost prezentă la expozițiile universale sau internaționale de la Londra (1851), Paris (1867), Viena (1873), Paris (1889), Anver (1894), Bruxelles (1897), Paris (1900), Liège (1905), Milano (1906) și Gand (1913)⁵. În cele ce urmează ne vom opri, din dorința de a surprinde scopul, motivația, mijloacele și modul de receptare a prezenței, ca expozanți, a românilor sau României, dar și a fenomenului expozițional în ansamblul lui, doar asupra câtorva dintre ele, pe care le-am socotit mai semnificative.

Expoziția universală din Londra a fost inițiativa unei societăți private și s-a deschis la 1 mai 1851 în Hyde Park; centrul de atracție l-a constituit Cristal Palace, o construcție pe patru nivele ridicată din metal și sticlă. Participarea românilor a fost una modestă și foarte incomodă, ca urmare a faptului că exponatele lor au fost etalate în pavilionul Turciei. Anglia a refuzat acordarea unui spațiu separat Principatelor dunărene⁶. Acesta a fost motivul pentru care România a refuzat să participe la expoziția următoare de la Londra (1862)⁷. Cea

³ Dintre ele amintim: Expoziția națională de la Moși, de vite, flori, legume, de produse agricole și industriale (1863); Expoziția de arte și industrie a Societății Concordia Română (1880); Expoziția industrială din Parcul Cișmigiu (1894); Expoziția Asociației Române pentru înaintarea și răspândirea științelor (1903); Expoziția Societății Agrare a marilor proprietari (1904) și, desigur, cea mai importantă, Expoziția Generală din 1906.

⁴ Cu privire la prezența României la expozițiile internaționale sau universale, foarte utile sunt lucrările recente ale lui Laurențiu Vlad (Vlad 2001a; Vlad 2001b; Vlad 2004).

⁵ Enciclopedia României IV, p. 306-313; Oprea 2000, p. 85 (nota 41); Vlad 2004, p. 20.

⁶ Penelea, 1966, p. 167-169. Totuși, expoziția din 1862 a fost cunoscută, chiar și de blăjeni, inclusiv prin raportul austriac cu privire la participarea Imperiului, ce le-a fost expediat de Guberniu.

⁷ Cu toate eforturile depuse de Vasile Alecsandri, agentul României la Londra (l-a înlocuit temporar pe fratele său Iancu), Anglia, datorită opoziției Turciei, a refuzat să-i ofere posibilitatea expunerii într-un pavilion separat, chiar dacă inițial a agreat ideea (Slăvescu 1943, p. 163-177).

dintâi prezență oficială și sistematică a României la astfel de evenimente s-a consumat la Expoziția universală de la Paris, unde a obținut pavilion separat. Expoziția a fost inaugurată la 1 aprilie 1867 de către Napoleon al III-lea și a rămas deschisă timp de 217 zile. Comitetul român de organizare, în frunte cu Alexandru Odobescu, și-a făcut din plin datoria. În pavilionul românesc, ce a avut ca model Biserica episcopală de la Curtea de Argeș și Biserica Stavropoleos, s-au expus produse aflate sub semnul latinității, ortodoxiei și ruralismului⁸. Piesele românești au fost apreciate de multă lume. Iosif Vulcan, care a vizitat expoziția pariziană timp de mai multe zile, a descris, într-un amplu articol (*Suveniri de călătorie*), pavilionul românesc⁹.

Pregătirile pentru expoziția internațională din Viena au început încă din 1871, când împăratul Franz Josef I-a însărcinat pe baronul Schwarcz Senborn cu demararea lucrărilor pentru construcția sălii principale ce se înfățișa sub forma unei galerii, având ca punct central Rotonda. Organizarea efortului expozițional al României a fost pusă sub coordonarea unui comitet, dintre membri căruia îi amintim pe Cezar Bolliac, P. S. Aurelian, Gr. Bengescu. S-au expus obiecte de industrie casnică, piese arheologice și de artă. Dintre artiștii români prezenți s-au remarcat Th. Aman, N. Grigorescu, C. Popp de Szathmary, H. Trenk¹⁰ și alții. Transilvania, reprezentată la Viena prin Gámán Vilmos, a fost destul de activă expozițional. De pildă, în așa-numitul “sat internațional” s-a expus câte o casă tradițională săsească, secuiască și românească, cu inventar interior complet, iar *Muzeul Ardelean*, sub coordonarea lui H. L. Finály, a etalat monede, piese arheologice din epocile pietrei, bronzului și romană (se remarcă tăblițele cerate de la Alburnus Maior), dar și rarități bibliofile. În rândul românilor, datorită situației politice generate de pactul dualist, s-au conturat două curente de opinie: participarea la expoziție, susținută din toată inima de George Barițiu, ce a publicat mai multe articole în acest sens, și, respectiv, neparticipare cu exponate, dar vizitarea expoziției (“Cât mai mulți să vină la Viena și la expoziție pentru ca să învețe să se folosească de produsele spiritului omenesc pe viitor, atât în interesul propriu cât și al patriei, al națiunii. [...]. Trebuie văzută expoziția ca să se trezească neamul românesc, să vadă cum vor fi subjuogați nu peste mult timp dacă nu se trezesc, nu învață tehnica, mecanica, că n-o să mai poată lupta pentru existență.” – *Gazeta Transilvaniei*, nr. 49/1873, p. 2)¹¹.

Expoziția universală de la Paris (1900), organizată de mult încercata Republică franceză, consemnează participarea oficială și a României, cu exponate pentru 17 grupe și 89 de clase structurate pe sectoarele: economie, învățământ, sănătate,

⁸ Pe larg la: Slăvescu 1942, p. 396-401; Odobescu 1967, p. 312-357; Nicolescu 1967, p. 572; Vlad 1998, p. 169-184; Ciupală, 1998, p. 185-203.

⁹ Godea 1973, p. 153.

¹⁰ Oprea 1966, p. 221; Păduraru, Dumitrescu 1984, p. 79-80; Ciupală 1998, p. 34-42.

¹¹ Ardos 1974, p. 323-334.

știință, cultură și cu cca 2000 de expozanți. Între ei se numără *Muzeul de Antichități* din București (a trimis tipărituri vechi, hrisoave, covoare, icoane, piese de cult), *Muzeul de Geologie și Paleontologie* (mostre de roci eruptive și sedimentare, mulaje în ghips a unor fosile aflate în muzeu). De asemenea, au fost expediate și multe obiecte etnografice, adunate de I. Alpar-Paraschivescu la solicitarea Ministerului Instrucțiunii care, ulterior, au intrat în patrimoniul muzeului de la Monetăria statului¹². Interesul pentru colectarea unor astfel de piese este ușor de observat căci, chiar sub patronajul reginei Elisabeta și ca un preambul la expoziția pariziană, s-a desfășurat la Ateneul din București o interesantă expoziție de costum popular românesc, reținută și de ziarul blăjean *Unirea* sub titlul: *Expoziție de păpuși la București*. De altfel, acesta a surprins (cu multe detalii) în paginile sale pregătirile României pentru participarea la expoziția din Paris. De pildă, a anunțat expoziția de pictură în vederea stabilirii pieselor ce urmau a fi expuse (din nefericire, comitetul însărcinat cu selectarea lor s-a dovedit a fi partinic, iar spațiul expozițional afectat artei, în cadrul pavilionului țării, impropriu, ceea ce i-a determinat pe mulți dintre pictorii cunoscuți, inclusiv N. Grigorescu, să nu mai participe¹³) sau și-a exprimat îndoiala asupra valorii unora dintre piese (broderia realizată de Ana Roth) ori a prezentat rezultatele obținute de expozanții români la Paris¹⁴.

Ne oprim aici. Studiile de caz au indicat că efortul expozițional al românilor, încadrat în cel european, are, în mod clar, trăsături particulare, generate chiar de situația lor politică și economică. Evident, prezența României la aceste evenimente a fost una cu finalități prestabilite cu multă atenție. În principal, s-a urmărit îndeplinirea a cel puțin trei obiective: conturarea unei identități statale, politice, în raport cu Turcia (în prima fază), construirea unei imagini, sub aspect cultural și istoric, ce trebuia oferită Europei, necesară pentru ca România să fie cunoscută și recunoscută, precum și comunicarea oportunităților economice (îndeosebi sub raportul exploatării materiilor prime). În ce-i privește pe românii ardeleni, și-au modelat poziția în funcție de realitățile politice și statale existente. Participare lor expozițională este redusă, cu excepția expozițiilor din Viena și Budapesta, unde sunt înfățișați ca parte a structurii statale austro-ungare, prin piese care le aparțin, dar care nu au fost expuse întotdeauna prin voința lor și de regulă erau catalogate drept ungurești. Pe de altă parte, presa românească transilvăneană a reflectat cu multă încântare și chiar satisfacție efortul expozițional al României și exponatele sale, precum și felul în care au fost apreciate, dar și fenomenul expozițional în general, ceea ce arată un interes firesc față de subiect¹⁵.

¹² Ionescu 1981, p. 167-173; Ionescu 1985, p. 37-40.

¹³ Au fost favorizați de către autorități pictorii Menelas Simonidi și D. Serafim (Oprea 1966, p. 222-223).

¹⁴ *Unirea*, 19/1899; 16/1900; 10/1900; 34/1900.

¹⁵ Vezi, de pildă, *Unirea*, 24/1891 (*Esposiția electrotehnică internațională*); 30/1891 (*Esposiția din Timișoara*), 34/1891 (*Esposiția din Hațegu*); 36/1892 (*Esposiție în Filipopolu*); 15/1893 (*Esposiția din Chicago*) și altele.

Prin urmare, chiar dacă românii transilvăneni, din motive politice degajate din tactica pasivistă ori de natură economică, nu au fost invitați sau au refuzat participarea la astfel de acțiuni, aceasta nu înseamnă că nu i-a preocupat. Dimpotrivă ! Intelectualitatea românească a înțeles rolul practic și publicitar al expozițiilor, importanța lor în dezvoltarea industriilor, în consolidarea specificității naționale. Tocmai de aceea a susținut organizarea de asemenea evenimente la nivel local sau general, și participarea, acolo unde era posibil. De altminteri, în Transilvania expozițiile cu caracter industrial, agricol sau cultural au reflectat realitatea politică și socială, nu întotdeauna favorabilă românilor. Ele au avut o evidentă conotație națională, determinată de modul de organizare și de cine era inițiatorul (astfel de manifestări s-au desfășurat la Diciosânmărtin (1869), Odorhei (1885, 1894), Timișoara (1891), Bistrița (1904), Sfântu Gheorghe (1906), Oradea (1906)¹⁶ etc.), fapt ce i-a determinat pe români să-și inițieze, în cadrul *Astrei*, propriile expoziții.

Într-un astfel de context, pentru schițarea istoricului și surprinderea semnificației activității expoziționale românești din Transilvania, în general, și a celei blăjene în special, am considerat necesar să efectuăm o triplă demarcație în interiorul ei, în așa fel încât să devină mult mai vizibile rațiunile care au călăuzit-o. Pe primul palier am identificat expozițiile, să le spunem oficiale, ale statului ungar, care și fac obiectul acestui studiu, unde românii au fost constrânși să participe, chiar dacă nu au agreat nici ideea fundamentală expozițională, nici modul în care se regăseau în ea. Prin urmare, prezența românească a fost formală, forțată și lipsită de substanță. Al doilea nivel cuprinde expozițiile organizate de statul român, cu deosebire cea din 1906, unde se constată determinarea românilor ardeleni de a participa cu exponate sau de a o vizita, dar au trebuit să eludeze diferite restricții ale autorităților ungare, foarte sensibile la eventualele contacte dintre români. Și, în sfârșit, ultimul palier, expozițiile organizate de *Astra*, în care fidelitatea și constanța românilor pentru ideea expozițională, cu valențe naționale, s-au dovedit a fi de necontestat. Tocmai această reprezentare structurală dorim, în cele ce urmează, să o argumentăm faptic, să-i dovedim verosimilitatea, aplicând-o la starea de fapt din orașelul de pe Târnave, să stabilim gradul de antrenare a lumii blăjene, motivația participării și zestrea ei expozițională.

* * *

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, marcate, în Transilvania, de Memorandum și mișcarea lui, s-au particularizat prin eforturile guvernelor de la Budapesta de consolidare a ideii națiunii-stat maghiare, de omogenizare sau cel puțin de conturare a unei reprezentări, chiar și forțată, în consonanță cu aspirația lor. Un pas important pe acest drum l-a constituit impunerea, la nivelul tuturor

---

¹⁶ Enciclopedia Română IV, p. 286.

teritoriilor aflate sub controlul Ungariei, a învățământului în limba maghiară. Scrierile istorice¹⁷ au evidențiat punerea în practică a proiectului, prin reglementările legislative din 1879, 1883, 1891, 1893, care, evident, nu au fost pe placul naționalităților. O altă direcție pe care au marșat autoritățile au reprezentat-o, în consonanță cu uzul vremurilor, expozițiile, creatoare de imagine, pe plan intern și extern, din care trebuia să rezulte soliditatea și eficacitatea construcției ungare. În cadrul lor au expus, mai mult obligate, toate naționalitățile, în speranța nutrită de guvernanți de a obține, pe de o parte, fotografia trucată a fericirii lor, parte importantă a propagandei oficiale, iar pe de alta de a-și reconfirma poziția în cadrul Imperiului dualist, în relație cu Viena și Europa.

Evident că românii din Transilvania, ca și celelalte naționalități, au catalogat din capul locului – pe linia pasivistă – ca lipsită de interes orice inițiativă maghiară expozițională. Totuși, ca urmare a persistenței ordinilor guvernamentale, au acceptat prezența, prin exponate, instituții și persoane/personalități la asemenea manifestări. Mai ales din zona instituțiilor școlare, relativ ușor de controlat, dar și a bisericii, s-au expedit diferite obiecte, chiar dacă societatea civilă și-a manifestat deschis intenția de boicotare, creând, prin presă, un curent de opinie în acest sens. Intelectualitatea românească blăjeană, instituțiile școlare din orașelul de pe Târnavă s-au circumscris întru totul acestor realități. Prezența lor la expozițiile budapestane, felul în care sunt înregistrate și reflectate trebuie așezate în cadrul oferit de raționamentul de mai sus.

În 1881 *Muzeul național de artă aplicată* din Budapesta, prin Pataky Ferencz, directorul instituției și totodată inspectorul general al bibliotecilor și muzeelor, aduce la cunoștința lui Timotei Cipariu organizarea unei expoziții de bibliologie și îi transmite un exemplar din regulamentul ei. Lipsa de interes a cărturarului blăjean l-a determinat să revină cu solicitarea de a trimite o listă a lucrărilor tipărite înainte de 1711 ce se găseau în imensa și valoroasa sa bibliotecă, precum și exemplarele cele mai reprezentative¹⁸. Ba mai mult, din dorința de a avea exponate din spațiul românesc, organizatorii caută să-l sensibilizeze, apelând la diferite relații și stratageme. Astfel, Atanasie M. Marienescu, la sugestia președintelui comitetului organizator, Ráth György, îi trimite lui Ioan Micu Moldovan, cunoscând relațiile de amiciție ale acestuia cu Timotei Cipariu, o scrisoare (10 decembrie 1881) prin care îl roagă să intermedieze expedierea unor cărți românești vechi în vederea întregirii pieselor expuse¹⁹. Ca urmare a insistențelor, se pare că Timotei Cipariu a răspuns invitației, deoarece expoziția muzeului budapestan (1882), rezervată artei tiparului și legătoriei de carte, a cuprins și carte românească veche.

De altfel, solicitările persuasive asupra școlilor și intelectualității din Blaj sunt justificate prin însăși poziția pe care o au în arealul cultural transilvănean. Nu

¹⁷ Vezi, de pildă: Hitchins 1998, p. 207-234.

¹⁸ Timotei Cipariu. Corespondență, p. 252-253.

¹⁹ Arhiva Ioan Micu Moldovan, doc. 12786 și 17837.

este deci întâmplătoare invitația participării la expoziția regnicolară de la Szeged (1876), de unde s-au trimis gimnaziului glăjean, pe lângă apelul de participare, și câteva informații privind tipul obiectelor ce urmează a fi expuse²⁰. Din lipsă de documente, nu cunoaștem dacă blăjenii au participat, dar știm că la expoziția națională din Budapesta (1885) au trimis mai multe cărți cu caracter didactic și religios tipărite la oficina din Blaj. În ianuarie 1886, ca urmare a înapoierii de către comitetul organizator a unei părți din obiectele trimise, Alexiu Viciu, în calitate de secretar al conferinței profesionale gimnaziale, efectuează următoarea evidență, în baza căreia putem recunoaște cărțile ce au fost etalate la expoziția budapestană: “1. *Apostoler*; 2. *Acatistier* – nu s-a primit; 3. *Ochtoih* cu *Pentecostar* – nu s-a primit; 4. *Euchologhiu* – nu s-a primit; 5. *Liturghierul* – nu s-a primit; 6. *Orologhiul* – nu s-a primit; 7. *Principie morali*; 8. *Catehism* pentru gimnaziul inferior; 9. *Gramatica latină*; 10. *Psaltirea*; 11. *Lecciónariu latin*; 12. *Exerciții în limba latină*; 13. *Gramatica germană*; 14. *Aritmetica* de Vlassa; 15. *Aritmetica* de Mărculețiu; 16. *Geografia*, cursul I; 17. *Legendariul român* de A. Viciu – nu s-a primit; 18. *Elementariu*; 19. *Catehismul mic*; 20. *Istoria biblică mică*; 21. *Computul mental* II; 22. *Computul mental* III; 23. *Constituțiunea patriei*; 24. *Geografia școlilor populare*; 25. *Legendariul* de Șt. Pop; 26. *Fizica* de Chirilă; 27. *Economia rurală* – nu s-a primit; 28. *Acte și fragmente* de Cipariu – nu s-a primit; 29. *Istoria Ungariei* pentru școlile populare; 30. *Exerciții practice* pentru limba maghiară; 31. Planul Seminarului (desemnuri)”. Alexiu Viciu notează că *Acatistierul*, *Legendariul român* de A. Viciu și *Economia rurală* se găsesc la Alexandru Uilăcanu, iar planul seminarului a fost predat lui Iosif Hossu. Toate cărțile sosite au fost depuse la Tipografia arhidiecezană. Sunt, după cum se vede, în mare parte, cărți de cult și manuale recent tipărite, ce au fost, credem, expuse în secțiunea învățământ sau tipărituri. Probabil că, în semn de mulțumire, organizatorii i-au trimis mitropolitului Ioan Vancea, câțiva ani mai târziu, raportul oficial tipărit al expoziției (4 tomuri). L-a donat gimnaziului considerând că poate fi de folos corpului profesoral²¹.

Marea expoziție națională din Budapesta (1885) a intrat în atenția blăjenilor și prin scrisorile trimise de către cei care au vizitat-o. Fermecătoare și captivante sunt epistolele lui Ioan Modovanu, tipograf de meserie, expediate unchiului său Ioan Micu Moldovan. Sosit de puțină vreme la Budapesta, constată, ca orice tânăr, deseori strâmtorat financiar, costul ridicat al vieții, aproape dublu raportat la cel din Transilvania, fapt datorat și exploziei prețurilor cu ocazia expoziției. Totuși, biletul de intrare la expoziție nu a reprezentat o piedică, pentru că a scăzut de la 5 florini la 50 creițari în zilele lucrătoare, de la ora 18 la 20 creițari, iar duminica era de 30 creițari²². Curios, a vizitat-o pe îndelete, o zi întregă “de

²⁰ ANRDJA. Gimnaziul, 190/1875-1876.

²¹ ANRDJA. Gimnaziul, 130/1885-1887, 96/1889.

²² Arhiva Ioan Micu Moldovan, doc. 13100.

dimineața la 9 ore, până seara la 6 ore”, reușind să examineze toate pavilioanele (cu excepția celui de artă) pe care le descrie cu multă pricepere. Pavilionul industrial, numit de el “sala de industrie”, i s-a părut cel mai frumos: “La intrarea în pavilion te lovește în nas mirosul aer de diferite parfumerii; vin apoi diverse grupe de mătăsuri, lânuri, pânzării, broderii, cusături, țesături și alte diferite lucruri de mână, apoi mai multe chilii cu mobile scumpe și frumoase de țigăne și de ceară, precum și din săpun, de la cele mai renumite fabrici, vin apoi mai multe ateliere tipografice, dintre care cele mai frumoase, două, sunt italiene – diverse lucruri tipografice, hârtie de la diferite fabrici, lucruri juveliere de aur, argint și altele sunt atâtea expuse de te orbesc formal cu luciul lor. Asemenea sunt expuse tot felul de metale și minerale, vin apoi multe trăsuri (cărute) lucrate tare frumos și tare; mai încolo mai multe grupe de instrumente muzicale: clavire, violine, cimbale, instrumente de suflat de aramă, flaute, două organe, unul pentru biserică, altul pentru chilia, cele de biserică sunt foarte mari, costă numai două sute de mii fl. Cu mai multe din acele instrumente se dau concerte de mai mulți virtuozii muzicali; când am fost eu, miercuri, a fost concert de organe, de tremura întreg pavilionul de sunetele lor”. Al doilea pavilion, dedicat bogățiilor naturale, a fost bine ilustrat: “Aici sunt a se vedea toate regularitățile ce s-au putut face până acum prin pădurile și munții de prin diferitele ținuturi ale Ungariei; la intrarea în stânga este cărbunăritul, mai departe sunt mai multe grupe de dealuri și munți printre care se văd multe potece înguste, umplute cu pietre mărunte, de asemenea se văd multe ogășii pe care se lasă lemnele tăiate din vârful muntelui până la vale; tot printre munți se văd multe râuri cu iazuri, pe unde merg multe plute la vale; după aceea diferite edificii forestiere în diverse mărimi, toate din lemn. Printre multele numiri ale munților am văzut și două românești: Petriș și Florile sasului”. L-a impresionat colecția prințului de coroană Rudolf, “[...] care constă din urși, lupi, vulturi și alte animale așezate într-o groapă tare frumoasă și care toate, se zice, sunt împușcate de către prințul de coroană”. Tot acolo a identificat Munții Apuseni, ce “[...] se văd cu aurul său cel mult și cu alte minerale, de asemenea și râul Arieș cu multe plute pe el; mai încolo se vede locul unde se fac cercurile cu cataracte multe; aici se vede și Detunata cea vestită”. În pavilionul oriental sunt cuprinse “diverse tipuri”: Bulgaria, Serbia, Bosnia, Herțegovina, Turcia. Fiecare țară este reprezentată cu câte un soldat ca santinelă. De asemenea, “România încă are aici mai multe tablouri: Argeș, Suceava, Dolj, Ialomița, Surduș, un cioban, un țăran din Moldova și un altul din Craiova – aceștia doi din ceară făcuți și tare urâți la față, cu veșminte nu frumoase”. În pavilionul închinat industriei de casă, românii din imperiul dualist sunt reprezentați în două camere: în prima “[...] sunt două persoane, un bărbat urât la față, cu pălăria lată, un suman mare de lână albă, stă răzimat de o masă cu picioarele împleticite, și o femeie cu furca subsioară, având peste caier un tricolor național român”. În a doua încăpere

este prezentat un interior al unei gospodării din Hunedoara, “[...] unde sunt patru persoane, trei femei și un bărbat tânăr cu o căciulă mare pe cap, cu flueră în gură și având în picioare niște opinci grozav de mari, îndoite înapoi tare, la vârful. Două femei mai bătrâne și o fetiță tânără au furca la sine. Mobilele din ambele chilii sunt natural reproduse, numai cât în cea dintâi este o oglindă iar în cea de a doua nu”. În continuare, descrie pavilionul numit “Arbeitsausstellung”, ce cuprinde o serie de obiecte confecționate de “calfe și învățăcei”. În alt pavilion sunt expuse “tot felul de locomobile și alte machine agricole, care sunt toată ziua 4 ore în mișcare”. Atenția i-a fost captată apoi de pavilionul Crucii Roșii, al tutunului (“unde sunt în ocupațiune 15 dame și unde la intrare este făcut un portal întreg din lespede de sare”), al cetății Pesta etc. Tot lui îi datorăm informații cu privire la activitățile adiacente expoziției. De pildă, arată că aflusul vizitatorilor este mult mai mare seara, după ora 18, când au loc “iluminațiuni de electricitate și cu motor de gas”²³.

Într-o altă scrisoare îi descrie cărturarului blăjean manifestările efectuate în onoarea oaspeților francezi, 50 la număr, veniți în frunte cu inginerul Lesseps, spre marea încântare a ungarilor (“Se vede fala ungarilor, nu-și încap în piele”). În cinstea lor s-au organizat banchete, precum cel din Muzeul Național, la care “Lesseps și alți francezi au jucat Csárdás pe întrecute cu ungurii, ceea ce la cești din urmă cu atât mai multă ansă le dă, spre a se putea fâli cu jocul lor ideal – pur maghiar – mai ales că până și Lesseps, un om de 80 de ani, s-a lăsat în vârtejul jocului. Mare bucurie pentru ei”. S-au oferit spectacole de operă cu piese ale unor compozitori francezi, dirijate chiar de autori. La rândul lor, oaspeții francezi s-au recules în fața statuii lui Petöfi, când poetul francez François Coppée a declamat poezia *La Petöfi*, foarte mult aplaudată. În sfârșit, constată că devin tot mai numeroase delegațiile diferitelor naționalități, care vin să viziteze expoziția. Numai din partea românilor nu se aude, în acest sens, nimic. Se întreabă, oarecum retoric, la fel de entuziast vor fi primiți și ei?²⁴.

Un an mai târziu, în spațiile ridicate cu ocazia expoziției din 1885 a avut loc o alta, așezată tot în beneficiul propagandei naționale maghiare, prin care s-au marcat recucerirea Budei, înfrângerea turcilor și înlăturarea dominației lor din Ungaria (septembrie 1686). A fost pregătită încă din 1883, ca o contrapondere a celebrării, la Viena, a anului 1683, și a cuprins obiecte ce amintesc de vremurile de atunci, de pașalâcul de la Buda. Numărul relativ redus de expozanți și piese i-a impregnat un caracter modest, mai ales că venea după marea expoziție de anul trecut. Insistăm asupra ei pentru că reprezintă o paradigmă a modului în care elita maghiară a știut să utilizeze orice prilej în efortul de concretizare a naționalității și pentru că i-a atras atenția lui George Barițiu, care o vizitează. Acesta este impresionat de ineditul exponatelor (documente, portrete, diferite obiecte), mai

²³ Arhiva Ioan Micu Moldovan, doc. 13102.

²⁴ Arhiva Ioan Micu Moldovan, doc. 13103.

ales că unele dintre ele conțin informații privitoare la istoria Transilvaniei (războiul curuților și lobonților). Numărul mare de obiecte turcești etalate l-a determinat să sugereze organizarea unei expoziții și la București: tema, motivul sau pretextul se puteau ușor stabili “[...] dacă nu pentru alt scop, în interesul artei și spre încurajarea industriei de casă” sau dacă nu, pentru protejarea bunurilor de patrimoniu, parte din istoria noastră, aflate la familiile boierești și înstrăinate mai pe nimic²⁵.

Dar, fără îndoială cea mai impozantă și cunoscută manifestare expozițională maghiară, cu vădite valențe ideologico-naționaliste, rămâne cea desfășurată în cadrul serbărilor milenare din Budapesta (1896). Menite să marcheze cu mare fast milenii maghiar, cu trimitere directă la măreția Ungariei medievale, serbările, cum era de așteptat într-o țară unde naționalitățile au fost destul de numeroase, au generat discuții, dispute, controverse și atitudini, de o parte și de alta, deseori ireconciliabile. Românii ardeleni, cu cele două centre, Blaj și Sibiu, și-au calibrat, în general, poziția în raport cu aceste evenimente, și a fost (atât cât s-a putut) una rezervată, mai rar de boicotare. Ea este justificată de politica pasivă, care tocmai a atins apogeul prin acțiunea memorandistă, și de conturarea noii generații, activiste, de oameni politici români din Transilvania, decizi să-și susțină ideile și să le promoveze cu tărie²⁶. Totuși, nu au lipsit puncte de vedere mai nuanțate, generate de conjuncturi periferice, nicidecum din principiu, datorate mai ales insistenței autorităților de a chema instituții și personalități românești care, datorită poziției lor, nu au avut cum să refuze. Astfel, vrând-nevrând, ele au trebuit să dea curs ordinilor guvernamentale.

Într-o asemenea situație s-au aflat școlile de la Blaj. Prin circularele primite, direct de la Ministerul Instrucțiunii sau prin Directoratul școlar suprem de la Cluj, au fost antrenate în pregătirea serbărilor. Un prim document de asemenea natură este trimis încă din 16 iunie 1893. Se comunică înființarea unei comisii cu scopul de a identifica antichități valoroase în muzeele gimnaziilor superioare, deci și în cel de la Blaj, în vederea etalării lor la expoziția milenară. Câteva luni mai târziu se insistă pe necesitatea realizării de asocieri, cu întâlniri periodice, pentru pregătirea participărilor la jubileul din 1896. La începutul anului următor, directorul școlar suprem Kunz Elek prezintă, potrivit ordinului ministrului, planul secțiunii școlilor medii (IX) din cadrul expoziției. Are nu mai puțin de nouă subsecții, toate gândite să oglindească dezvoltarea școlilor medii între 1867-1883 și din 1883 până la expoziție. Gimnaziul din Blaj a participat cu mai multe obiecte. Din consemnările cheltuielilor avute de minister cu retrimiteră exponatelor (ianuarie 1897) cunoaștem că a expus, la prima subsecție, un număr de piese (probabil manuale) în greutate de 7,5 kg, cu valoarea de 60 coroane. În raport cu

²⁵ Barițiu 1887, p. 28-43.

²⁶ Acest eveniment a făcut multe valuri în rândul naționalităților. Comitetul celor 12 s-a întrunit la Budapesta și a redactat un protest, dat publicității în 30 aprilie 1896 (vezi *Protestul românilor, sârbilor și slovacilor contra serbărilor milenare ungare*, în *Tribuna*, nr. 87/1896; nr. 103/1896).

celelalte gimnazii, s-a situat undeva în partea de jos a unei posibile statistici care urmărește greutatea și valoarea exponatelor înapoiate²⁷.

Putem observa în mediul blăjean, pe de o parte, că “sugestiile” autorităților, cu privire la participarea sau vizitarea expoziției, au fost multe și persuasive, iar pe de alta că o bună parte s-au îndeplinit cu rezeziune și condescendență chiar, conduită izvorâtă probabil din impaciența Blajului față de politica oficială. De pildă, s-a recomandat prezența elevilor la întrecerile sportive ocazionate de eveniment. Mitropolitul Victor Mihalyi solicită (martie 1896) direcțiunii gimnaziului să se “nisuească” pentru ca, împreună cu corpul profesoral, să trimită cât mai mulți elevi la “emulațiunea de gimnastică milenară”²⁸. De asemenea, în urma unui ordin al Consistoriului (nr. 1086/1896), școlile din Blaj au organizat mai multe ceremonii cu prilejul festivităților milenare (în 17 mai 1896)²⁹, iar *Societatea de lectură “Inochentie Micu Klein”* a convocat, pentru 25 mai 1896, o ședință festivă. Este adevărat, o mare parte a programului a fost alcătuit din producții românești semnate de V. Alecsandri, Iacob Mureșianu, Gr. Alexandrescu³⁰.

Mult discutată și atacată a fost decizia autorităților școlare și bisericești din Blaj de a accepta ca 75 de elevi din cadrul gimnaziului, sub conducerea a trei profesori, să viziteze expoziția milenară (octombrie 1896), conformându-se, încă o dată, indicațiilor guvernamentale. Evident că o parte a opiniei publice românești din Transilvania și-a arătat nemulțunirea și indignarea față de acest demers. În paginile ziarelor *Tribuna* (nr. 225/1896) sau a *Telegrafului român* (nr. 117 și 118/1896) moderația autorităților blăjene este catalogată drept trădare. Organizatorii excursiei, lăsând la o parte conotațiile politice și chiar sentimentele lor naționale, subliniază caracterul didactic al vizitei. Și-au pus întrebarea, retoric și justificativ: “e păcat a vedea și învăța, fie chiar și de la maghiari?”. Concluzia: “La o parte cu nebuniile. Tinerii au să învețe și merg la expoziție ca să învețe”, iar supoziția

²⁷ ANRDJA. Gimnaziul, 213/1893; 302/1893; 16/1894; 23/1897.

²⁸ ANRDJA. Gimnaziul, 107/1896.

²⁹ Programul a fost următorul: „a. Disertație ocazională susținută de Aron Deac; b. *Țara mea*, cântată de corul vocal al gimnaziului; c. *Ioan Hunyadi* de Garay, traducere de I. Macavei, declamată de Ioan Giurgiu, stud. cl. VIII gimn.; d. *Rugăciune* de Gr. Alexandrescu, declamată de Teodor Stoia, elev preparand.; e. *Patria mea* (după A. Horkai), trad. de I. Macavei, declamată de I. Coltor, elev normalist. cl. IV; f. *Tatăl nostru* declamat de Maria Nistor, elevă, cl. III de fete; g. *Marș*, executat de orchestra gimnaziului” (ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului, 1067/1896, p. 5).

³⁰ Ordinea de zi a ședinței a fost: “1. Cuvânt de deschidere de Iacob Popa președintele societății; 2. *Capela* de Kreuzer, executată de corul seminarului; 3. *Reînviat*, poezie în proză de Enea P. Bota, cl. III; 4. *Dan căpitan de plai* de V. Alecsandri (fragment), peror[ăție] de Emil Măcelariu, cl. II; 5. *Viața și faptele E-ppului Ioan Bob* disertație de Iacob Popa; 6. *Izvorul* de D. Șt. Ahristide, exec. de M. Sivanca cl. III, solo bariton, acompaniat de Dl. Iacob Mureșan; 7. *Iubita mea*, poezie de Emil Sabo, cl. II; 8. *Clevetici ultra demagogol* de V. Alecsandri declamată de Victor Varga, cl. I; 9. *O roză lină* aranjament de Dl. I. Mureșan, execut. de corul seminarului” (ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului, 1067/1896, p. 1-3, 5-11).

corespondentului *Tribunei* că elevii au fost forțați să viziteze expoziția o consideră penibilă și neadevărată³¹.

Rămâne de necontestat faptul că expoziția milenară, prin anvergura ei, pe lângă cunoscutele conotații politico-ideologice, a avut certe valențe științifice, ilustrând o mare parte din cuceririle cunoașterii din epocă. Tocmai de aceea, profesorii gimnaziului blăjean au susținut excursia elevilor. Ba mai mult, au dorit să o viziteze și ei, scop pentru care petiționează Consistoriul în vederea obținerii unor stipendii. Încă în cadrul conferinței profesionale din 15 și 16 februarie 1896 corpul profesoral consideră expoziția milenară drept o ocazie rară pentru amplificarea cunoștințelor și experiențelor, cu cheltuieli puține, în toate domeniile: “Fiecare profesor, de orice specialitate, va afla acolo lucruri, din a căror vedere, cercetare și studiere să profite foarte mult în timp scurt”. Dar din modestele salarii “[...] nu se poate face atâta cruțare, cât să fim în stare a suporta spezele împreunate cu cercetarea cu profit a expozițiunii [...]”. Prin urmare, reclamă un ajutor de 50 florini pentru fiecare. Astfel de, să le spunem, burse de perfecționare, au fost acordate sistematic încă din 1883, cu deosebire în timpul vacanței de vară, când profesorii aveau timp suficient pentru călătorii de studiu. Chiar și mitropolitul Ioan Vancea a susținut financiar călătoria mai multor profesori la Budapesta pentru examinarea expoziției din 1885. Iată deci că exista o tradiție, asemenea practici nu au fost inventate cu ocazia serbărilor milenare. Ele au devenit argumente, dimpreună cu recomandările organizatorilor, ce au cântărit greu în hotărârea favorabilă a mitropolitului Mihalyi. În iulie 1896 Consistoriul a stabilit (decizia 2701/1896) acordarea, tuturor profesorilor, a unui ajutor de 25 florini pentru vizitarea expoziției budapestane. Au beneficiat de el Iosif Hossu (director), Alexandru Uilăcanu, Silvestru Nestor, Alexiu Viciu, Aron Deac, Octavian Bonfiniu-Banfi și Emil Viciu. Ceilalți – Ioan Gherman, Nicolae Popescu, Ambrosiu Chețianu, Iuliu Karsai, Gavrilă Precup, Ioan Fodor – nu au fost prezenți în Blaj, urmând să li se comunice ulterior. Ciriace B. Groze, datorită situației familiale, nu va putea vizita expoziția, dar solicită ajutorul respectiv ca gratificație pentru studiul publicat în *Programa* de pe anul școlar 1895/96 (nu i s-a acordat)³².

La rândul lor, capii celor două biserici ale românilor ardeleni au trebuit să se implice, cu multă moderație, în serbările milenare. Au fost nevoiți să accepte “recomandarea”, mai mult decât insistentă, a autorităților de a subscrie la eveniment și să îndemne populația să participe. În acest context, mitropolitul ortodox Miron Romanul³³ emite celebra circulară (nr. 2362 – 10/22 aprilie 1896) în care anunță că maghiarii sărbătorească 1000 de ani de când “[...] emigrând din oare-care părți

³¹ *Unirea*, nr. 42/1896, p. 330; nr. 43/1896, p. 338.

³² ANRDJA. Fond MRU Blaj - Acte înregistrate, 3038/ 1896; ANRDJA. Gimnaziul, 221/1896, 236/1896.

³³ Miron Romanul a fost mitropolitul Bisericii Ortodoxe din Transilvaniei în perioada 1874-1898. Și-a desfășurat activitatea în condiții politice destul de grele, totuși a urmărit să mențină autonomia bisericii și a școlilor confesionale ortodoxe românești (Enciclopedia Română III, p. 841-842; Păcurariu 1978, p. 366-367).

ale Asiei au cucerit țeara asta de la diferitele popoare pacinice și blânde care o locuiau și au întemeiat un stat propriu [...]”. În continuare, afirmă că serbările, în organizarea cărora statul s-a angajat total, au drept scop principal “preamărirea rasei maghiare”. Prin urmare, chiar dacă românilor le este foarte greu să susțină asemenea eveniment, cu toate că sunt “[...] din partea autorităților nu doar invitați ci oareșicum constrânși să participe la festivități”, totuși îi roagă să participe pentru a se evita nașterea vreunui incident “[...] care s-ar putea explica de ostilitate sau de insultă față cu festivitățile”. Ba mai mult, cere credincioșilor ca pe timpul serbărilor să evite a fi “apatici sau indiferenți” față de serbări, întrucât această atitudine nu e tocmai cea dorită de autorități. De asemenea, să nu dea ascultare celor care, autoproclamându-se conducători, “[...] toate pornirile lor le îndreaptă numai într-acolo ca pe bunul nostru popor mai mult blând la fire decât ager la vederi, să-l țină într-o agitație continuă, sădind în inima lui ură, neîncredere și discordie”³⁴.

Poziția rațională și moderată a mitropolitului a nemulțumit pe toată lumea. Pe de o parte, guvernul Bánffy și chiar Coroana, iar pe de alta liderii politici români din Transilvania au atacat această circulară. Astfel, suveranul Austro-Ungariei s-a arătat contrariat întrebându-l, cu prilejul unei reuniuni mondene de la Budapesta (mai 1896), pe Victor Mihalyi ce anume a cugetat mitropolitul de la Sibiu când a emis circularul său. Mitropolitul greco-catolic s-a simțit obligat să-i transmită lui Miron Romanul cele discutate. Arhiepiscopul ortodox, în epistola de răspuns (Sibiu, 3/15 mai 1896), își deschide inima, plină de amărăciune, mărturisind: “Am știut din capul locului că ale mele nu vor fi bine primite în anumite cercuri, eu însă nu am putut face altfel; aveam să aleg între a nu face nimic sau a face așa cum am făcut. Cele comunicate de Excelența Voastră îmi fac și mai multă lumină asupra situațiunii; ele îmi dau să pricep că între împrejurările actuale pentru naționalitatea noastră nu mai am să sper nimic”. Descumpănit, își justifică poziția, adăugând: “După definițiunea de astăzi a patriotismului, fiecare patriot bun are să se lase a fi băgat în foalele molachului (?) șovinistic nesățios dacă nu vrea să fie timbrat de trădător de patrie. Eu pe lângă cea mai sinceră iubire de patrie și cele mai vii simpatii pentru rasa maghiară, nu pot avea inimă pentru astfel de pretențiuni, sper însă de la Dumnezeu că voi avea tăria sufletească de a suporta și cele mai extreme urmări ale ținutei mele sincere și loiale. Vă rog să-mi lăsați puțină mângâiere ce mi-o dă dureroasa presupunere că din cauza răului așa de tare generalizat aveți și Excelența Voastră prea dese momente amare care să dea bunul Dumnezeu să le puteți suporta sănătos”³⁵. La rândul său, cercul din jurul ziarului *Tribuna* îl acuză de neputința sau refuzul de

³⁴ ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului, 1065/1896, p. 19. Circularul lui Miron Romanul a fost aspru criticat și de ziarele de limbă maghiară. De pildă *Pesti Napló* (nr. 125/1896) vorbește de “fanatismul românesc”.

³⁵ ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului, 1065/1896, p. 45-46.

a spune nu ordinului guvernului, fapt ce-l așează în contradicție cu intelectualitatea și chiar cu “întreaga turmă de credincioși”³⁶.

Este evidentă diferența de optică, tot mai accentuată, dintre liderii ecleziastici și cei laici și în stabilirea poziției față de serbările milenare. Cei din urmă au propus capilor bisericii să refuze orice invitație de participare la serbările milenare. Prin urmare, au criticat fără menajamente orice inițiativă de acest fel. Răspunsul din partea grupării blăjene, prin intermediul ziarului *Unirea*, nu a întârziat. Poziția arhierilor este justificată prin trei argumente: 1. aceștia au emis circularele în cauză la poruncă; 2. în nici una din ele nu s-au impus lucruri care ar fi putut jigni sentimentul național; 3. Victor Mihalyi a sugerat direcțiunilor școlilor blăjene imprimarea unui caracter modest modului în care trebuie punctate serbările milenare; 4. Miron Romanul, în circulara sa, a cerut clerului să se rezume doar la o slujbă în care să se roage pentru binele poporului român și al patriei comune. Toate trebuiau realizate, în opinia blăjenilor, întrucât biserica și școala reprezintă pentru români scutul (ce trebuie protejat) “[...] ce ne-a rămas pentru a ne păstra și dezvolta individualitatea noastră”³⁷.

În spiritul acestor precizări trebuie să judecăm poziția autorităților ecleziastice blăjene, ce și-au creionat strategii și atitudini comune, față de mileniul maghiar. Numai așa este mai ușor de explicat și înțeles gestul mitropolitului Victor Mihalyi de a dona, pentru expoziția din Budapesta, suma de 50 florini (pentru care autoritățile maghiare îi mulțumesc)³⁸, dar și schimbul de scrisori cu episcopii de Oradea (Mihai Pavel), de Gherla (Ioan Szabó) și cu Ordinariatul episcopal din Lugoj privind modul de participare la festivitățile budapestane.

Ultima problemă a fost abordată încă din martie 1896, când mitropolitul a primit o invitație din partea comitetului de organizare pentru a participa la “conductul festiv din 8 iunie 1896” din Budapesta. Cum nu dispune de trăsură de gală, îl roagă pe episcopul Oradiei ca în cazul în care participă la eveniment să-l găzduiască în trăsura sa. Mihai Pavel răspunde (20 martie 1896) că nu a primit invitație din partea comitetului central de organizare, dar a fost solicitat de către Casa Magnaților să fie prezent atât la deschiderea expoziției din 2 mai, cât și la defilarea din 8 iunie (urma să i se pună la dispoziție o trăsură de către autorități). Totodată, potrivit deciziei Conferinței Episcopatului Ungariei și a cardinalului primat (27 februarie 1896), toți membrii corpului episcopal aveau obligația să participe la *Tedeum*-ul (3 mai 1896) desfășurat în biserica de încoronare, la festivitățile de închinare în fața “sacrei coroane” din 5 iunie 1896 și la procesiunea din ziua de 8 august 1896, în cinstea Sfântului Ștefan. Prelații greco-catolici au discutat mult nu problema participării sau neparticipării, ci felul veșmintelor ce trebuiau îmbrăcate (“noi episcopii de rit grecesc, să ne înțelegem înainte, în

³⁶ *Tribuna*, nr. 85/ 18967 (*Circularul Mitropolitului Miron și Album milenar*).

³⁷ *Unirea*, nr. 16/1896, p. 121-122; nr. 18/1896, p. 137-138.

³⁸ ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului, 1072/1896, p. 1.

privința ornatelor în care voim să participăm la acele solemnități [...]”). Toți au susținut imperativ prezența la festivități, dar nu au reușit, cu toată corespondența purtată, să stabilească veșmintele pe care să le poarte. Mitropolitul îi anunță că “[...] subscrisul, ca și de altă dată, la toate solemnitățile ecclesiastice și de curte, în prezența Maiestății Sale, mă voi prezenta în talor și greca violacea”³⁹.

Este limpede că, la nivelul elitei românești, serbările milenare din Budapesta au fost receptate ca o formă de justificare din partea maghiarilor a poziției lor dominante în statul dualist, subliniind sau, mai bine spus, reconfirmând drepturile lor, prin apelul la istorie, și argumentând prin realizările culturale și economice efectuate în răstimpul unui mileniu. Dacă o parte a românilor, în conformitate cu tactica pasivistă, a refuzat să participe în vreun fel la aceste serbări (pe care le-au receptat ca lovitură adusă națiunii române și în același timp ca formă de manifestare a aroganței și exclusivismului integrator maghiar), o alta, în frunte cu conducerea celor două biserici, legate într-un mod special de autorități, a participat (îndemnând și populația), cu mai multă sau mai puțină tragere de inimă (nu cred că greșesc dacă aș spune forțată de situație), la eveniment.

Modul în care au fost reflectate în presa românească ne consolidează afirmația. De pildă, *Telegraful român* le-a urmărit destul de atent, furnizând știri, comentarii cu privire la derularea serbărilor, fără să neglijeze modul de participare a românilor ardeleni. Tonul utilizat a fost unul relativ moderat, uneori zeflemitor, fiind evidentă încurajarea românilor în atitudinea pasivistă de neparticipare la sărbătorirea mileniului (în această cheie trebuie să așezăm reproșul adus Blajului care a încuviințat trimiterea celor 75 de elevi la Budapesta)⁴⁰.

La rândul său, ziarul blăjean *Unirea* a cuprins în paginile sale destul de multe informații despre serbările milenare. Ba mai mult, unele dintre ele aveau ca obiect aspecte mai puțin plăcute, promovate sub forma unor acuze la adresa maghiarilor. Astfel, în editorialul *Necazuri milenare* prezintă, am putea spune cu o plăcere greu de stăpânit, așa-numita afacere Pulszky (acest personaj a cheltuit cca 100.000 de florini în achiziționarea pentru expoziție a unor tablouri, fără o prea mare valoare artistică) și subliniază, profetic, că “nu e trandafiri fără spini, nu este bucurie fără amărăciune, nu este suiș fără coborâș”⁴¹. Articolul *Administrație milenară* a luat în discuție slaba chiverniseală a Ungariei, de care și-ar putea da seama orice persoană dacă ar face o excursie în afara Budapestei: “[...] ar vedea drumuri nepracticabile, sate cu locuințe mizerabile și o murdărie pretutindeni, chiar ca acolo în vechea patrie, între romanticii munți ai Caucazului”⁴². Sub același registru este scris și articolul intitulat chiar *Serbările milenare*, unde este

³⁹ ANRDJA. Fond MRU Blaj - Acte înregistrate, 1015/1896; 1716/1896.

⁴⁰ Mai multe detalii asupra modului în care *Telegraful român* a receptat serbările milenare, la Tătar 1997, p. 257-263.

⁴¹ *Unirea*, nr. 9/1896, p. 65-66.

⁴² *Unirea*, nr. 10/1896, p. 73-74.

descrișă fastuoasa defilare din 8 iunie, ce intra în dezacord cu mizeria din țară: “contrastul dintre splendoarea serbărilor și mizeria din țară ne adeverește zicala românească: bună țară, rea tocmeală”⁴³. În materialul numit *Expoziția milenară* s-a atras atenția (fără îndoială pentru a-i înțepa ironic pe maghiari) asupra numărului mare al femeilor de moravuri ușoare care au apărut în jurul expoziției milenare, situație descrișă, mai în glumă, mai în serios, prin faptul că la Budapesta nu se mai putea angaja “[...] o servitoare, fiindcă toate s-au făcut domnișoare la expoziție”. Se adaugă prețurile foarte mari la alimente, încât trebuie să fi foarte atent atunci când vrei să comanzi un prânz sau o cină. Iată de ce, nu întâmplător ziarul citat de *Unirea* (*Alkotmány* din 13 mai 1896) consemnează: “de imoralitate guvernul să mântuiască expoziția prin dispoziții severe, căci alminterea i se va duce prin toată țara o veste, încât oameni onești nu vor aduce aici familiile lor. Iar străinii îi fac să creadă că acesta e chipul și obiceiul traiului unguresc că aici sunt la modă pretutindeni muzica țigănească, cârciumi, beții, desfrâuri și fete ușoare de minte, lumperii ziua noaptea, vor crede și ne vor duce vestea că Budapesta, Sodoma și Gomora sunt identice [...]”⁴⁴.

Pe lângă aceste articole, ziarul blăjean a publicat și altele (*În preajma mileniului, Arhierii și Mileniul, Monument milenar în Slovacia, Gimnaziștii din Blaj la expoziția din Budapesta, Corespondentul din Blaj al “Tribunei”*), multe născute în urma unei puternice polemici cu *Tribuna* (ce a avut puncte de vedere mai radicale asupra poziției românilor față de serbările milenare), în care a împletit ironia fină cu intenția de a informa publicul cititor, întotdeauna cu atenție pentru a nu ieși din limitele impuse chiar de Biserica Greco-Catolică și, mai ales, pentru a evita o eventuală nemulțumire a autorităților.

Așadar, receptarea și participarea românilor din Transilvania și în special a blăjenilor la evenimentele expoziționale maghiare au stat sub semnul obligației, chiar a constrângerii exercitate de autoritatea guvernamentală. Pe de altă parte, atitudinea lor este determinată de statutul politic ce le-a fost impus și, în același timp, reflectă curentele de opinie existente în societatea românească. Moderații, mai receptivi la “recomandările” guvernului, prezenți în mediul școlar și bisericesc (unde se situează și cercurile blăjene), își justifică poziția prin dorința de a menaja, pe bună dreptate, școala și biserica de eventuale represalii (mai ales în cazul serbărilor milenare), drept pentru care vor fi prezenți la solemnitățile la care au fost invitați. În contrapondere s-au aflat grupările politice din jurul PNR, care, adepți ale ideii de pasivitate, s-au opus față de orice participare și au criticat dur conduita conducătorilor celor două biserici românești. Toate disfuncțiile și contradicțiile, amplificate, s-au reflectat în presa românească a vremii.

ZEVEDEI-IOAN DRĂGHIIȚĂ

⁴³ *Unirea*, nr. 24/1896, p. 186.

⁴⁴ *Unirea*, nr. 20/1896, p. 155.

**CENTRAL EUROPEAN EXHIBITIONS AND THE BLAJ SOCIETY
AT THE END OF THE 19th CENTURY****ABSTRACT**

Before describing the evolution and significance of Romanian exhibitions in Transylvania and Blaj especially, our classification of exhibitions should be explained. First, there are the official exhibitions of the Hungarian state, then come the exhibitions organized by the Romanian state and by *Astra*. *Astra*'s exhibitions clearly underlined the desire of Romanians promote national values through exhibitions.

This study has analyzed the official exhibitions of the Hungarian state. We have reached the conclusion that the inhabitants of Blaj were compelled to take part in the official exhibitions. The attitude of Romanians from Transylvania was conditioned by their subordinate status, but it also revealed the existing trends of thought. The moderates, who were more open to government 'suggestions', belonged to the educational and religious circles of Blaj, which they tried to protect by submitting to the authorities. That is why they honored every official invitation they received. The 'opposition' was represented by political groups around the Romanian National Party. They passively resisted all imposition, never took part in official events and harshly criticized the heads of the two Romanian Churches. All societal dysfunctions and contradictions were also present (and exaggerated) in the press of the time.

Abrevieri bibliografice

- ANRDJA. Fond MRU Blaj - Acte înregistrate - Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Alba, Fondul Mitropoliei Române Unite Blaj – Acte înregistrate.
- ANRDJA. Fond MRU Blaj - Cabinetul mitropolitului - Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Alba, Fondul Mitropoliei Române Unite Blaj – Cabinetul mitropolitului.
- ANRDJA. Gimnaziul - Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Alba, Fondul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Blaj.
- Arhiva Ioan Micu Moldovan - Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Cluj, Fond Blaj. Arhiva personală Ioan Micu Moldovan.
- Ardos 1974 - Ana Maria Ardos, "Date privind participarea Transilvaniei la expoziția mondială de la Viena (1873)", în *ActaMN*, XI, 1974, p. 323-334.
- Barițiu 1887 - George Barițiu, "Expozițiunea istorică de la Budapesta din anul 1886. Raport prezentat Academiei Române", în *Analele Academiei Române*, seria II, ton IX, 1886-1887. Partea administrativă și debaterile, București 1887, p. 28-43.
- Ciupală 1998 - Alin Ciupală, "O operă eminentă națională în interesul țării. Participarea României la expoziția universală de la Viena (1873)", în *Erasmus*, 7/1998, p. 34-42.
- Ciupală 1998 - Alin Ciupală, "Românii și Europa. Participarea României la Expoziția Universală din 1867", în *Timpul istoriei. Profesorului Dinu C. Giurescu*, II, volum îngrijit de Ioan Scurtu și Mihai Sorin Rădulescu, București 1998, p. 185-203.
- Enciclopedia României III, IV - *Enciclopedia României (economia națională: circulație, distribuție și consum)*, III, Sibiu, 1904, IV, București f. a.
- Godea 1973 - Ioan Godea, "Prezența artei populare românești în diferite expoziții organizate în veacul al XIX-lea, oglindită în revista "Familia"", în *Revista Muzeelor*, 2/1973, p. 150-154.
- Hitchins 1998 - Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, Ediția a II-a, București [1998].
- Ionescu 1981 - Cleopatra Ionescu, "Participarea județelor Botoșani, Dorohoi, Suceava, Neamț și Iași la Expoziția Universală de la Paris din anul 1900", în *Hierarus* 1981, p. 167-173.

- Ionescu 1985 - Cleopatra Ionescu, "Participarea Muzeului de Antichități și a Muzeului de istorie naturală din București la Expoziția Universală de la Paris din anul 1900", în *RMM – muzeu*, 5/1985, p. 37-40.
- Nicolescu 1967 - Corina Nicolescu, "Participarea României la Expoziția Universală de la Paris (1867)", în *Revista Muzeelor*, 6/1967, p. 572.
- Odobescu 1967 - Alexandru Odobescu, *Opere*, vol. II, Ediție îngrijită de Al. Dima, București 1967.
- Oprea 1966 - Petre Oprea, "Participări românești de artă plastică în secolul al XIX-lea la expozițiile internaționale", în *Revista Muzeelor*, 3/1966, p. 219-223.
- Opriș 2000 - Ioan Opriș, *Transmuseographia*, București 2000.
- Păcurariu 1978 - Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ediția a II-a, Sibiu 1978.
- Păcuraru, Dumitrescu 1984 - Silvia Păduraru, Mircea Dumitrescu, "Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești, VI", în *RMM – muzeu*, 10/1984, p. 74-80.
- Păcuraru, Dumitrescu 1985a - Silvia Păduraru, Mircea Dumitrescu, "Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești, VII", în *RMM – muzeu*, 1/1985, p. 58-65.
- Păcuraru, Dumitrescu 1985b - Silvia Păduraru, Mircea Dumitrescu, "Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești, VIII", în *RMM – muzeu*, 3/1985, p. 74-82.
- Păcuraru, Dumitrescu 1985c - Silvia Păduraru, Mircea Dumitrescu, "Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești, XI", în *RMM – muzeu*, 4/1985, p. 58-66.
- Păcuraru, Dumitrescu 1985d - Silvia Păduraru, Mircea Dumitrescu, "Preliminarii la o viitoare istorie a muzeografiei românești, X", în *RMM – muzeu*, X, 5/1985, p. 31-36.
- Penelea 1966 - Georgeta Penelea, "Participarea Țării Românești la Expoziția Universală de la Londra din 1851", în *Revista Muzeelor*, 2/1966, p. 167-169.
- Slăvescu 1942 - Victor Slăvescu, "Alexandru Odobescu la Expoziția din Paris de la 1867", în *Revista Fundațiilor Regale*, 5/1942, p. 396-401.
- Slăvescu 1943 - Victor Slăvescu, "România la Expoziția Universală din 1862. Acțiunea diplomatică a lui Vasile Alecsandri", în *Revista Fundațiilor Regale*, 4/1943, p. 163-177.
- Tătar 1997 - Octavian Tătar, "Sărbătoarea "Mileniului" oglindită în paginile ziarului "Telegraful român"", în *Angustia*, 2, 1997, p. 257-263.
- Timotei Cipariu. Corespondență - *Timotei Cipariu. Corespondență - Timotei Cipariu. Corespondența primită*, Ediție îngrijită de Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuiub, București, 1992.
- Vlad 1998 - Laurențiu Vlad, "Latinitate, ortodoxie și ruralism în construcția identitară. Participarea Principatelor Române la Expoziția Universală de la Paris din 1867", în *Timpul istoriei. Profesorului Dinu C. Giurescu*, II, volum îngrijit de Ioan Scurtu și Mihai Sorin Rădulescu, București 1998, p. 169-184.
- Vlad 2001a - Laurențiu Vlad, *Imagini ale identității naționale. România și expozițiile universale de la Paris, 1867-1937*, București 2001.
- Vlad 2001b - Laurențiu Vlad, *Propagandă și identitate. România la expozițiile universale belgiene*, București [2001].
- Vlad 2004 - Laurențiu Vlad, *Pe urmele "Belgiei Orientului". România la expozițiile universale sau internaționale de la Anvers, Bruxelles, Liège și Gand (1894-1935)*, București 2004.